

CUMHURİYET TAŞRASINDAN BİR KESİT: MUŞ [1925-1938]

Kabul Tarihi: 17.02.2016
Yayın Tarihi: 14.04.2016

Ercan ÇAĞLAYAN*

Öz

Cumhuriyet'in kuruluşunda bir vilayet statüsünde olan Muş, 1925 Şeyh Said Ayaklanması'nın hemen akabinde kazaya dönüştürülerek Bitlis vilayetine bağlandı. 1929 yılında çıkarılan bir kanunla Muş adıyla yeni bir vilayet kuruldu ve aynı kanunla Bitlis vilayeti Muş vilayetine bağlı bir kazaya dönüştürüldü. 1936 yılında Muş vilayetine bağlı Çapakçur [Bingöl] ve Bitlis kazalarının vilayet yapılmasıyla Muş vilayetinin erken Cumhuriyet dönemindeki idari sınırları çizilmiş oldu. Bu idari düzenlemelerin yanı sıra, tüm ülke için olduğu gibi Muş için de 1930'lu yıllar, Kemalist rejimin belirlediği değişikliklerin ve uygulamaların gerçekleştiği yıllar olmuştur. Muş, 1930'lu yıllarda bir taraftan Kemalist ilkeler doğrultusunda imar ve inşa edilirken diğer taraftan Halkevinin bilhassa sosyal ve siyasal faaliyetleriyle yeni bir imaja büründürülmeye çalışılıyordu. Bu sınırlı çalışma, 1925-1938 yılları arasındaki dönemde Muş vilayetini konu edinmektedir. İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde söz konusu dönemde Muş'un idari yapısındaki değişiklikler ve "modern" mimari ölçütlerince yeniden imarı, ikinci bölümde ise Muş Halkevi'nin faaliyetleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi, Muş, Muş Halkevi, Muş'un İdari Yapısı ve Muş'ta İmar Faaliyetleri.

A SECTION ON A REPUBLICAN TOWN: MUŞ [1925-1938]

Abstract

Muş had a province status during the establishment of the Turkish Republic but immediately after the Sheikh Said Revolt in 1925 its status was changed into a small township and Muş became a town of Bitlis province. By making a law in 1929, a new province named Muş was established and with the same law Bitlis became a town of the new Muş province. When the status of Çapakçur [Bingöl] and Bitlis towns, which were two towns of Muş province, was changed into a province in 1936, the administrative borders of Muş province in the early Republican era became clear. In addition to these administrative arrangements, not only for Muş but also for the whole country 1930s became the period when the changes and applications that the Kemalist regime made were performed. In 1930s on the one hand Muş was constructed and reconstructed in accordance with the Kemalist principles, and on the other hand its image was being changed by the social and political activities of the People's House (*Halkevi*). The current limited study focuses on Muş province between the years of 1925-1938, the period called as early Republican era. The study has two sections; the first one investigates the changes taking place in the administrative structure of Muş and its reconstruction according to the 'modern' architectural standards, while the second section covers the activities of People's House in Muş.

Key words: Early Republican Era, Muş, Muş People's House, the administrative structure of Muş and the reconstruction activities in Muş.

1. Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü'nde yer alan Muş vilayeti, doğuda Bitlis ve Ağrı, batıda Bingöl, kuzeyde Erzurum, güney ve güneybatıda ise Bitlis, Diyarbakır ve Batman illeriyle komşudur. Günümüzde ülke içi kara, hava ve demiryolu ulaşım ağına sahip olan şehirde, aynı zamanda İran ve Suriye ile bağlantılı demiryolu ağı da mevcuttur. Muş'un söz konusu coğrafi ve stratejik konumunun yanı sıra, Türkiye'nin en büyük ve verimli ovalarından birisi olan Muş ovası da bulunmaktadır. Bu özelliğinden dolayı Muş, erken Cumhuriyet döneminde de tarım ve hayvancılık alanında önemli bir potansiyel barındırıyordu. Birinci Umumi Müfettişlik tarafından 1939 yılında yayımlanan kitapta da bu konuya dikkat çekilmektedir: "Vilayetin vaziyeti iktisadiyesi oldukça iyidir.

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, caglayanercan@gmail.com

Halk ziraat, ticaret ve koyunculukla iştigal etmektedir. (...) Muş vilayeti iyi bir ziraat memleketidir. (...) Muradın kolları ile sulanan bu topraklar çok mümbittir. Toprağın bereketinden dolayı Muş ovasına (Altın Ova) derler. (...) Muş büyük bir ziraat memleketi olmağa çok müsaittir. Hayvan yetiştirme bakımından da önemli bir yer tutar. Bölgenin en önemli sığırları Muş havalisindedir. (...) İhraç maddeleri: Hububat, hayvan, hayvan derileri, yağ, peynir, yün, fasulyedir.” (Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, 1939: 225, 344).

1925 Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonra bölgede yapılan siyasi, idari ve demografik değişikliklerden Muş da nasibini aldı. Bu bağlamda, ayaklanma öncesinde il statüsünde olan Muş, ayaklanmanın hemen akabinde ilçeye dönüştürülerek Bitlis'e bağlandı. Bu tarihten itibaren kısa bir süre sonra, çevresindeki vilayetlere bağlı çok sayıda yerleşim biriminin yeniden kendisine bağlanmasıyla 1929 yılında yeniden Muş vilayeti teşekkül etti. 1936 yılında Muş vilayetine bağlı Çapakçur [Bingöl] ve Bitlis kazalarının vilayete dönüştürülmesiyle Muş, erken Cumhuriyet dönemindeki son idari yapısına kavuşmuş oldu.

Söz konusu idari düzenlemelerin yanı sıra, tüm ülke için olduğu gibi Muş için de 1930'lu yıllar, Kemalist rejimin belirlediği değişikliklerin ve uygulamaların gerçekleştiği yıllar oldu. Muş, 1930'lu yıllarda bir taraftan Kemalist ilkeler doğrultusunda imar ve inşa edilirken diğer taraftan Halkevinin faaliyetleri ve iskân politikasıyla yeni bir imaja büründürülmeye çalışılıyordu. Dönemin başbakanı İsmet İnönü ile Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in bölge hakkında hazırladıkları raporlar esas alınarak bir taraftan Muş'taki ekonomik ve dinsel nüfuzlu kişiler ve aileler Batı vilayetlerine sürgün edilirken, diğer taraftan ise bölgenin Türkleştirilmesi için aralarında Muş'un da bulunduğu birçok şehre Türk nüfus iskân ediliyordu. Hiç kuşkusuz, bu politikanın amacı bir taraftan hükümete muhalefet yapacak nüfusun Türk nüfus içerisinde serpiştirilerek nüfuzlarının kırılması, öte taraftan ise şehrin demografik yapısının dönüştürülerek Türkleştirilmesi idi. Bu politikanın ne ölçüde başarıya ulaştığı mevzusu ise bugün hala tartışılmaktadır.¹

Özetle ifade etmek gerekirse bu sınırlı çalışma, 1925-1938 yılları arasındaki dönemde Muş vilayetini konu edinmektedir. İki bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde söz konusu dönemde Muş'un idari yapısındaki değişiklikler ele alınmaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyet'in kuruluşunda bir vilayet olan Muş'un 1925'te cereyan eden Şeyh Said Ayaklanması'ndan dolayı cezalandırılarak kazaya dönüştürülmesi, akabinde 1929 yılında yeniden vilayete dönüştürülerek Çapakçur [Bingöl] ve Bitlis gibi şehirlerin kaza statüsünde Muş'a bağlanması ve en nihayetinde 1936 yılında çıkarılan bir kanunla Çapakçur [Bingöl] ve Bitlis'in vilayet olmasıyla bugünkü Muş vilayetinin idari sınırlarının çizilmesine dönük bilgiler verilmektedir. Aynı bölümde Muş'ta inşa edilen okul, hastane, halkevi, hükümet konağı, memur evleri, bulvar, park ve istasyon gibi kamusal donatılarla Muş'un “modern” mimari ölçütlerince yeniden imarı mevzubahis edilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise vilayette Kemalist ideolojinin yerleşmesi ve yeşermesi için Muş Halkevi'nin gerçekleştirdiği faaliyetler ele alınmaktadır.

2. Muş'un İdari Yapısı ve Yeniden İmarı

Coğrafi konumu nedeniyle Muş, ilkçağlardan itibaren birçok devletin ve medeniyetin egemenliğinde kalmıştır. Söz konusu coğrafi ve stratejik konumundan dolayı Muş, egemenliğinde kaldığı devletlerde sık sık idari değişikliklere duçar olmuştur. 1515 yılında Kürt beylerinin Osmanlı'ya iltihak etmesiyle Osmanlı egemenliğine giren Muş'ta Osmanlı hâkimiyetinde pek çok defa idari değişiklik yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Bitlis vilayetine bağlı bir sancak merkezi olan Muş, Cumhuriyet döneminde

¹ Erken Cumhuriyet döneminde Muş'taki iskân politikası hakkında detaylı bilgi için bkz. Ercan Çağlayan, “Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis ve Van'a Yapılan İskân Çalışmaları [1923-1938]”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl: 8, Sayı: XXII, [Haziran 2015], ss. 269-293.

il haline getirilmiştir. Ancak, 13 Şubat 1925 tarihinde Piran [Dicle]'da meydana gelen ve kısa bir süre sonra Muş da dâhil olmak üzere bölgenin büyük bir bölümüne yayılan Şeyh Said Ayaklanması sonrasında hükümet yeni bir idari düzenlemeye girişmiş ve bu idari düzenleme neticesinde Muş vilayeti kazaya dönüştürülmüştür.

Şeyh Said Ayaklanmasından sonra 30 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilen 877 sayılı *Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu* ile aralarında Muş'un da bulunduğu on bir vilayet² kazaya, yirmi yedi kaza nahiyeye dönüştürüldü ve altmış nahiye lağvedildi. Bunun dışında, on sekiz kaza ve yüz nahiye yeniden teşkil edildi (Resmi Gazete, 26 Haziran 1926, Sayı: 404). Konuyu biraz daha açmak gerekirse, Şeyh Said Ayaklanması'nın hemen akabinde çıkarılan “*İsyân Sahası Teşkilat-ı Mülkiyesinde Tadilat İcrası İçin Hükümete Salahiyet İtası Hakkında Heyet-i Umumiye Kararı*” hükümete ayaklanma bölgesinde istediği idari düzenlemeyi yapmasına imkân tanıdı ve bu karara istinaden ayaklanma bölgesinde yer alan Genç, Ergani ve Muş vilayetleri kaza statüsüne dönüştürüldü. Bu tarihten itibaren Muş ve Muş'a bağlı Bulanık, Malazgirt ve Varto kaza statüsünde Bitlis vilayetine bağlandı (*TBMM Zabıt Ceridesi*, 1926: 622-624, 674-676). 1928-1929 *Devlet Salnamesi* verilerine göre Bitlis vilayetine bağlı olan Muş kazasının Akçan, Azakapor, Keliközan, Valir ve Ziyaret nahiyeleri ile 277 adet köyü, Bulanık kazasının Liz nahiyesi ile 88 adet köyü, Malazgirt kazasının Nurettin, Patnos ve Sultanmut nahiyeleri ile 180 adet köyü ve Varto kazasının Karaköy ve Ustkeran nahiyeleri ile 110 adet köyü mevcuttu (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, 1929: 370). 1920'li yılların ikinci yarısında bir kaza statüsünde olan Muş'taki üst düzey yöneticiler şunlardı: 1928-1929 *Devlet Salnamesi* verilerine göre Muş kazasında kaymakam Y. Sıtkı Bey, mal müdürü M. Remzi Bey, ağır ceza mahkemesi reisi O. Nuri Bey, müddeiumumi [savcı] Halim Bey, üye Ali Rıza Bey, üye mülazımı A. Hamdi Bey, müstentik M. Fehmi Bey, hükümet tabibi H. Talat Bey ve posta telgraf müdürü Sabri Bey idi (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, 1929: 374).

Üç yılı aşkın bir süre kaza statüsünde Bitlis vilayetine bağlı kalan Muş 1929 yılında çıkarılan kanunla yeniden vilayete dönüştürüldü. 2 Haziran 1929 tarihinde kabul edilen 1509 sayılı *Muş Vilayeti Teşkiline Dair Kanun* ile Bitlis vilâyeti ilga olunarak Bitlis, Varto, Bulanık, Malazgirt ve Mutki kazaları ile Elaziz [Elazığ]'e bağlı Çapakçur [Bingöl] ve Genç kazaları ile Siirt'e bağlı Sason kazasından mürekkep Muş vilayeti kuruldu (*Resmi Gazete*, 11 Haziran 1929, Sayı: 1213). Daha sonra 9 Haziran 1932 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Muş iline bağlı olmak üzere Solhan adıyla bir ilçe kuruldu (BCA, 030.18.1.2/29.44.10; BCA, 030.18.1.2/29.46.13). Bu yeni düzenlemeyle birlikte Muş vilayeti, Bulanık, Malazgirt ve Varto'nun yanı sıra bugünkü Bitlis vilayetine bağlı Bitlis ve Mutki; Bingöl'e bağlı Solhan, Çapakçur [Bingöl], Genç ve Bingöl [Karlıova]³ ile Batman'a bağlı Sason kazalarından oluşan büyük bir vilayet halini aldı. 16 Mart 1933 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Muş'un Bediran, Yeniköy ve Celigöl köyleri Solhan kazasına bağlandı (BCA, 030.11.1/76.8.15). 22 Haziran 1933 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Muş vilayetinin Malazgirt kazasına bağlı İndiris, Muradibeyi, Kuştiyan, Molla Mustafa, Sultanlı, Rüstengedik ve Kotanlı köylerinin Bulanık kazasına; Bulanık kazasına bağlı Tatarğazi ve Molladerman köylerinin ise Malazgirt kazasına bağlanması kararlaştırıldı (BCA, 030.11.1/79.21.18). 21 Temmuz 1933 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Diyarbakır vilayetinin Kulp ilçesinin Laçikan, Galgoman, Malaali, Haydo, Velikan köylerinin Muş'un Geligüzan nahiyesine; Garon ve Hamzo köylerinin merkez ilçeye, Muş'un Nederan Köyü'nün Diyarbakır'ın Kulp ilçesine bağlandı (BCA, 030.11.1/79.25.4).

² 1926 yılında kazaya dönüştürülen on bir vilayet şunlardır: Beyoğlu, Çatalca, Üsküdar, Gelibolu, Kozan, Ardahan, Dersim, Siverek, Ergani, Genç ve Muş.

³ 1944 yılına dek bugünkü Bingöl vilayetinin merkezi Çapakçur olup 13 Aralık 1944'te kabul edilen bir kararname ile Karlıova'nın eski ismi olan Bingöl ismi Çapakçur'a verildi. Aynı tarihte Bingöl ismi de Karlıova olarak değiştirildi. Bkz. *Resmi Gazete*, 27 Kânunuevvel 1944, Sayı: 5890.

Muş vilayetindeki söz konusu idari değişiklikler Muş'un yüzölçümü bakımından oldukça büyük ve geniş bir vilayet olmasını sağladı. 30 Haziran-8 Ağustos 1935 tarihleri arasında Şark ve Karadeniz bölgelerini kapsayan yurt gezisine çıkan dönemin başbakanı İsmet İnönü 12 Temmuz 1935 tarihinde uğradığı Muş ve ilçelerinde beş gün kaldığı sırada bu gerçekliğe dikkat çekerek Muş'un "Şark'ın büyük bir vilayeti" olduğunu belirtiyordu: "Muş, şimdi Şark'ın büyük bir vilayetidir. Bitlis, Mutki, Sason, Solhan, Çapakçur [Bingöl], Genç, Varto, Bulanık, Bingöl kazalarından mürekkeptir. Kendisinin bir tarafla kışın kapanmayan irtibatı yok. Ve kendisiyle kazaların irtibatları uzak ve fena; kazaların zaten bir ihtiyaçlarını temin etmez. Bitlis vilayetinin teşkili ve yeni muvasala [ulaşım] planı ile Muş teşkilatı yeniden değişikliklere uğrayacaktır." (Öztürk, 2008: 36-37).

1936 yılında Çapakçur [Bingöl] ve Bitlis'in vilayet yapılmasıyla Muş vilayetinin idari yapısında yeniden değişikliklere gidildi. 25 Aralık 1935 tarih ve 2885 sayılı kanunla yapılan söz konusu değişiklik 4 Ocak 1936 tarihinde yürürlüğe girdi. Buna göre Muş vilayetinin Bitlis, Mutki ve Van vilayetinin Ahlat kazaları ile Hizan ve Kotum kazalarından oluşmak ve merkezi Bitlis kasabası olmak üzere Bitlis vilayeti kuruldu. Aynı kanuna göre Muş vilayetinin Çapakçur [Bingöl], Genç, Solhan ve Bingöl [Karlıova] kazaları ile Erzincan vilayetinin Kiğı kazasından oluşmak ve merkezi Çapakçur kasabası olmak üzere Bingöl vilayeti kuruldu. Bu yeni idari düzenlemeye göre Muş vilayeti, merkez, Bulanık, Malazgirt ve Varto olmak üzere dört kazadan mürekkep bir vilayet haline dönüştürüldü (Resmi Gazete, 4 Ocak 1936, Sayı: 3197). 1938 yılı itibariyle Muş'un idari yapısı şöyleydi: Muş merkez, Bulanık, Malazgirt ve Varto olmak üzere dört kazası bulunmaktaydı. Muş merkezin Akçan, Azakpur, Geligüzan ve Ziyaret; Bulanık'ın Liz ve Karaağıl, Malazgirt'in Karahasan ve Nurettin ve Varto'nun Karaköy ve Üstükran nahiyeleri mevcuttu. Yanı sıra Muş merkezin 191, Bulanık'ın yetmiş iki, Malazgirt'in yetmiş beş ve Varto'nun seksen sekiz olmak üzere vilayetin toplam 426 köyü mevcuttu (Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, 1939: 226).

Erken Cumhuriyet döneminde Muş'un idari yapısındaki değişim ve dönüşümlerin yanı sıra Muş'un Kemalist ideoloji çerçevesinde yeniden imar ve inşa edilmesi de üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur. Bilindiği üzere Cumhuriyet, başkent Ankara'yı geleneksel ve dini mimariden azade bir şekilde imar ve inşa ederek bunu diğer Anadolu şehirlerine örnek olacak bir biçimde tasarlamıştır. Bir başka ifadeyle, Cumhuriyet'in kurucu kadroları, modern kent tasavvuru doğrultusunda inşa ettikleri Ankara'yı Anadolu'nun birçok şehri için model olarak belirlediğini belirtmek gerekir (Tak, 2007: 239, 241). Hiç kuşkusuz, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara örnek alınarak imar ve inşa edilen kentlerden biri de Muş olmuştur. Bu dönemde geleneksel ve dinsel mimariye ait yapıların yıktırılması veya asli vazifelerinden başka amaçlar için kullanılması Cumhuriyet'in söz konusu dönüştürücü politikalarıyla doğrudan ilgilidir. Cumhuriyet kentinin en belirgin yapılarının Halkevi, Gar/İstasyon ve Park olduğu varsayımından hareketle söz konusu yapıların Muş'un da esas yapılarını oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda 1930'lu yıllarla birlikte Muş'taki yerel yöneticilerin Halkevi, İstasyon ve Belediye'ye ait parkı inşa etmeleri Cumhuriyet'in mezkûr yapılar üzerinden gerçekleştirmek istediği mimari ve toplumsal dönüşümle yakından ilgilidir. Ayrıca Muş'un Birinci Dünya Savaşı'nda harap olması da yeni bir Muş'un inşa ve imarını mecbur kılıyordu. İşte tüm bu nedenlerden dolayı Cumhuriyet'le birlikte Muş'ta yeni bir imar hareketi başladı. Konuyla ilgili olarak Birinci Umumi Müfettişliğin hazırladığı kitapta şu cümlelere yer veriliyordu: "Cumhuriyet'ten sonra Muş'ta büyük bir yükselme ve bayındırlık hareketi başladı. Eski Muş'un ovaya doğru inen eteklerinde yeni bir Muş kuruldu." Cumhuriyet'le birlikte yeni bir mimari perspektifle imar ve inşa edilen Muş vilayet merkezi Kumluk ve Karni derelerinin dar vadileri içerisinde kurulmuştu. Söz konusu iki derenin sırt tarafında ise eski kale denilen Muş kalesi bulunuyordu. Şehirdeki evlerin ekserisi beyaz badanalı evlerden oluşmakta ve sırtın her iki yamacında kademe şeklinde kurulmuş bir vaziyetteydi. Şehrin sokakları adı kaldırım taşlarıyla döşenmişti (Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, 1939: 226).

Cumhuriyet ile birlikte yeni bir imar politikasının uygulandığı Muş, bilhassa 1930'lu yıllarda imar bakımından birçok gelişmeye şahit olmuştur. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilk yıllarında Muş vilayet merkezinde mülki/idari kurum olarak Hükümet/Vilayet Konağı, Belediye, Vali Konağı; güvenlik kurumu olarak Vilayet Jandarma Kumandanlığı, eğitim kurumları olarak Atatürk İlkokulu ve Muş Ortaokulu, Halkevi; sağlık kuruluşları olarak Dispanser, muayene ve tedavi evi ve sportif faaliyetler için ise stadyum inşa edilmişti. Ayrıca şehirde Hükümet Konağı'nın önündeki Cumhuriyet Meydanı'nda yeni ideolojinin başat simgelerinden biri olan Atatürk Anıtı inşa edilmişti. Tüm bunların dışında şehirde "asri" mimari esas alınarak Kültür Mahallesi kurulmuş ve bu mahallede memurlar için İskandinav modeli yeni evler/lojmanlar inşa edilmişti. Bu yapılanların çoğu dönemin önemli valilerinden biri olan Tevfik Sırrı Gür zamanında gerçekleşmişti. Vali Gür, bilhassa okullaşmaya önem vererek vilayette mevcut ilk ve ortaokulların daha iyi bir kapasiteyle hizmet vermesini sağlamıştı. Konuyla ilgili olarak Birinci Umumi Müfettişliğin çıkardığı kitapta şu bilgilere yer veriliyordu: "Bundan iki yıl evveline kadar ilkokullarının durumu itibariyle çok zayıf olan Muş vilayeti Tevfik Gür'ün planlı ve programlı mesaisi ile bu kısa zaman içinde övünülecek bir hale gelmiştir. Vilayet merkezinde on dersaneli, bütün manasıyla temiz, elverişli ve modern bir ilkokul yapılmış... İki yıl evvel Elazığ'dan naklen Muş valiliğine gelen Tevfik Gür bugün Muş'ta her göreni sevinç ve hayret hisleriyle heyecan içinde bırakan güzel eserlerine başlangıç olmak üzere başka yerlerde eşi az bulunur bütün manasıyla modern bir ortaokul binası yaptı. (...)Tevfik Gür, bundan birkaç yıl önce Muş'a tayin edilmekten korkan ve Muş'tan kaçan öğretmenlere Muş'u sevdirmiş ve orada yerleştirmek heveslerini uyandırmıştır. Bu yıl ilk mahsulünü veren Muş Ortaokulu; bize ati için çok ümitler veren değerli bir irfan ocağı olacaktır." (Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, 1939: 306-308). Tüm bu yapılanları sıralayan söz konusu kitap Muş'un istikbaliyle ilgili olarak şunu söylemektedir: "(...) Muş'un yakın bir istikbalde doğunun en modern ve en temiz şehirlerinden biri olarak ta tanınacağına şüphe yoktur." (Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, 1939: 228-230). Özetle ifade etmek gerekirse, yeni Muş'un geleneksel ve dini mimariden arındırılarak söz konusu mimarinin yerine Avrupalı tarzda yapıların yapılması Cumhuriyet'in bütün Anadolu şehirlerinde uyguladığı yeni politikanın bir uzantısı olduğu izahından varestedir.

3. Cumhuriyet'in Bir İdeolojik Aygıtı: Muş Halkevi ve Faaliyetleri

İlk olarak 19 Şubat 1932'de on dört vilayette açılan ve Demokrat Parti iktidarında 1951 yılında kapatılan halkevleri, bünyesindeki dokuz şubeyle halkı Kemalist ilkeler doğrultusunda yetiştirme, "kaynaşmış bir kütle" yaratarak "milli birliği kuvvetlendirme" ve Türk dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü hakkında araştırmalar gerçekleştirmek amacıyla kurulmuştu.⁴ Biraz daha açmak gerekirse, halkevlerinin esas misyonu, halkın sosyal yaşamına müdahale ederek geleneksel kadın-erkek ilişkilerini yeniden tanımlayıp tanzim ederek halkevlerinde balo, bale, konser, konferans vb. etkinlikler yaparak toplumu yeni rejimin belirlediği esaslar çerçevesinde dönüştürmek; Türk tarihi, edebiyatı ve kültürü ile ilgili çalışmalar yaparak elde edilen müktesebat doğrultusunda halka Türk milliyetçiliği ve seküler bir yaşam tarzı aşılacak ve en nihayetinde Kemalist rejimin istediği seküler ve milliyetçi bireyler yetiştirmektir. Kuşku yok ki, halkevlerinin sözü edilen misyonunun yanı sıra Vilayat-ı Şarkıyye olarak adlandırılan bölgede en mühim vazifesi halka Türkçe öğretmek ve halkı Türklüğün sınırlarına dâhil edebilmektir (Çağlayan, 2015: 105-126).

Yukarıda özetle ifade edilen amaçları gerçekleştirmek için açılan halkevlerinden biri de bu çalışmanın konusu olan Muş Halkevi olup Muş Halkevi, vali, belediye başkanı ve vilayetteki diğer yönetici ve memurların katılımıyla 23 Şubat 1934 tarihinde açıldı (BCA, 490.01/973.765.2.14). Muş vilayetinde merkez halkevinin yanı sıra Bulanık ve

⁴ Halkevlerinin amaçları hakkında detaylı bilgi için bkz. *CHP Halkevleri Öğreneği*, Receb Ulusöğlü Basımevi, Ankara, 1938; *CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*, Ankara, 1940; *CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları*, Ankara, 1946.

Varto ilçelerinde de halkevi bulunuyordu (CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, 1940: 26). 1945 yılında Muş'ta söz konusu üç halkevi ile altı halkodası mevcut iken (CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, 1940: 30), üç yıl sonra 1948 yılında üç halkevi ve otuz bir halkodası mevcuttu (CHP XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, 1948: 25). Muş vilayetindeki bu rakamın halkevleri ve halkodalarının kapatıldığı 1951 yılında dek aynı kaldığını belirtmek gerekir.

1934 yılında açılan Muş Halkevi, Şehir Kütüphanesi olarak inşa edilen binanın vali Tevfik Sırrı Gür'ün girişimleri sonucu halkevine devredilmesiyle söz konusu binada faaliyetlerini sürdürür.⁵ Muş Halkevi'nde başkan odası, okuma odası, şube çalışma odaları, sıhhi müze odası ve konferans salonu mevcut olup binanın dışındaki açık alanlar sportif faaliyetler ve törenler için kullanılıyordu (BCA, 490.01/1001.868.1). 1939 yılında Birinci Umumi Müfettişlik tarafından yayınlanan *Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi* isimli kitapta Muş ve Bulanık halkevlerinin “muntazam binalara” sahip olduğu, Varto Halkevi binasının ise yakında temelini atılacağı ifade ediliyordu (Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, 1939: 435).

Muş Halkevi'nin açılışında merkezi ve mahalli idarecilerin girişimlerinin yanı sıra il encümeni Kamil Kotan, kültür direktörü Hüsnü Söylemez, eski meclis idare başkâtibi Halil Bozkurt, fen memuru İsmail Ağar ve tüccarlardan Bari Dede ile Zeki Dede'nin aktif rol aldığı ifade etmek gerekir (BCA, 490.01/973.765.2.12). Yaklaşık yirmi yıl faaliyette bulunan Muş Halkevi'nde Kamil Kotan (1934-1943), Abdullah Karasu (1943-1945), Hamdi Dayı (1946-1950) ve Zekeriya Karahasanoğlu (1950-1951) başkanlık görevinde bulunur. Muş Halkevi teşkilatındaki görevli ve üye profiline bakıldığında halkevinde başta şehirdeki memurlar olmak üzere Kemalist rejimin yereldeki destekleyicileri olan ve şehrin eşrafi olarak nitelendirilen bireylerin yer aldığı göze çarpmaktadır. Halkevi kayıtları esas alındığında 1940'lı yılların ilk yarısında halkevinin bini aşkın üyesinin olduğu ve bu üyeler arasında kadınların da yer aldığı görülmektedir (BCA, 490.01/1001.868.1).

Bilindiği gibi bir yerde halkevinin açılması için en az üç şubesinin bulunması gerekiyordu. Muş Halkevi de ilk etapta Kitapsaray [Kütüphane] ve Neşriyat [Yayın], Müze ve Sergi, İctimai [Sosyal] Yardım, Spor ve Köycüler [Köycülük] şubeleri olmak üzere beş şubeyle çalışmalara başladı (BCA, 490.01/1005.880.3). 1935 yılında söz konusu şubelere ilave olarak Gösterit [Temsil] şubesinin de açıldığı görülmektedir (Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, 1936: 86). Muş Halkevi'nin daha sonraki yıllardaki teşkilatına ve çalışma raporlarına bakıldığında Dil, Tarih ve Edebiyat, Halk Dersaneleri ve Kurslar ve Ar [Güzel Sanatlar] şubelerinin de açıldığı ve böylece halkevinin tam teşekküllü olarak çalıştığı anlaşılmaktadır.

Muş Halkevi açıldığı ilk yıllarda beş, sonraki yıllarda ise dokuz şubesıyla Muş'ta çeşitli faaliyetler tertip ederek halkı yeni rejimin istediği yönde dönüştürmeye çaba sarf ediyordu. Halkevlerinin 1935 yılı faaliyet raporuna göre Muş Halkevi'nin, bünyesindeki mevcut şubelerle şu faaliyetleri icra ettiği görülmektedir: Gösterit şubesi yedi gösteri tertip etmiş, Sosyal Yardım şubesi, yoksul çocuklara altmış iki takım elbise, ayakkabı ve çorap vermiş, eğitimlerini dışarıda sürdüren iki yoksul çocuğa da doksan lira para yardımında bulunmuştur. Kitapsaray ve Yayın şubesi, bir okuma odası açarak 3540 vatandaşın kitap okumasını sağlamıştır. Köycülük şubesi, 1500 köylünün farklı taleplerini içeren dilekçelerini yazmış ve on iki çocuğu sünnet ettirerek giydirmiştir. Son olarak, Müze ve Sergi şubesi ise vilayet sınırları dâhilinde bulduğu üç adet taş kitabeyi Diyarbakır müzesine teslim etmiştir (Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, 1936: 86).

Muş Halkevi'nin söz konusu faaliyetlerinin dışında önemli faaliyetlerinden biri de bölgede yeni rejimin konsolide olması için halkevinde bilhassa film ve tiyatro gösterileri

⁵ Halkevi binasının tamir edilmesi için Muş Halkevi Başkanlığı ile CHP Genel Sekreterliği arasında yapılan yazışmaların yüzlerce sayfaya ulaştığını not etmek gerekir. Bkz. BCA, 490.01/1768.1172.1.

yapmak ve Kemalist inkılaplar hakkında düzenli konferanslar tertip etmekte. Halkevinin CHP Genel Sekreterliği ile yaptığı yazışmalarda vilayete düzenli olarak konferansçılar gönderilmesi ve Cumhuriyet rejimi ile ilgili filmler yollanması talep ediliyordu (BCA, 490.01/1035.981.7; BCA, 490.01/1011.904.2). Ancak bölgedeki diğer il ve ilçelerde de olduğu üzere Muş'ta da halkın faaliyetlere neredeyse hiç katılmadığı, yapılan propagandanın şehirdeki memur ve Kemalist rejimin destekleyicisi olan az sayıdaki vatandaşlarla sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda halkevlerinin 1935 yılı faaliyet raporunun bunun açık bir kanıtı olduğunu söylemek mümkündür. Halkevlerinin 1935 yılı raporlarına göre söz konusu yılda Muş Halkevi'nde herhangi bir kongre, konser, balo, şölen, çaylı danslar, sinema, tiyatro, nişan ve nikâh töreni ile sergi ve spor çalışmaları yapılmadığı görülmektedir. Buna karşılık, aynı yıl içerisinde halkevinde tertip edilen dört tiyatro ve on iki konferansa da herhangi bir katılımın olmadığını not etmek gerekir ((Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, 1936: 206-207, 226-227, 236-237).

Kuşkusuz Muş Halkevi'nin tüm bu faaliyetlerindeki esas gayesi, ekseriyetle Kürtçenin ve Arapçanın konuşulduğu Muş'ta halka Türkçe öğretmek vilayette Türkçenin yaygınlaşmasını sağlamaktır. Halkevleri Müfettişi Kemal Güngör tarafından CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilen 11 Kasım 1940 tarihli raporda, bölgede ekseriyetle Kürtçe konuşulduğundan dil ve kültür konusuna hassasiyet gösterilerek Türkçenin yaygınlaştırılmasının elzem olduğunu ifade ediyordu: “[...] Diyarbakır'ın köylerinden başlamak üzere Siirt'in kaza ve köylerinde, Muş'un, Bitlis'in, Van'ın kaza ve köylerinde Hakkâri havalisinde ekseriyet Kürtçe konuşmaktadır. Partimizin diğer devlet daireleri ile de işbirliği yaparak buralarda öz dilimizi yaymak ve yabancı nüfuzunu kaldırmak hususunda karar veya çalışması milli birlik ve bütünlüğümüz için olduğu kadar milli kültür davamız bakımından da çok faydalı bir hizmet olacaktır. Memleketimizin bu köşelerinde milli kültür ve inkılâbımızı yaymak yerinde olur.” (BCA 490.01/1006.882.1). Muş'ta bilhassa kırsal bölgelerde ekseriyetle Kürtçenin konuşulduğuna dikkat çekenlerden biri de Tokat milletvekili Hasip Aytuna'dır. Aytuna, 11-14 Ağustos 1941 tarihlerinde Muş'ta yaptığı teftiş sonrası hazırladığı raporda konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Merkezde bugün umumiyetle Türkçe konuşulmaktadır. Fakat Kürtçe de unutulmuş değildir. Kazalarda ve köylerde Türkçe az konuşulan bir dil halindedir. Fakat Türkçe mektepler, pazarlar, iktisadi münasebetler, halkın devlet müesseseleriyle olan temasları dolayısı ile seneden seneye ve merkezlerde başlayarak köylere doğru süratle yayılmaktadır. Halkevleri ve Halkodaları da bu hususta takdire şayan faaliyetler göstermekte ve bu çalışmalar verimli bir safhaya girmiş bulunmaktadır.” (BCA, 490.01.1001.868.1).

4. Sonuç

Tarihi ve coğrafi bakımdan önemli bir yerleşim birimi olan Muş, Cumhuriyet'le birlikte birçok defa idari düzenlemeyle karşı karşıya kalmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında bir vilayet olan Muş, 1925 yılında Şeyh Said Ayaklanması nedeniyle Bitlis vilayetine bağlı bir kazaya dönüştürülmüştür. 1929'da çıkarılan bir kanunla Muş, bugünkü Bingöl ve Bitlis'i de içine alan büyük bir vilayet haline gelmiştir. 1936'da Bingöl ve Bitlis'in ayrı vilayetler olarak teşekkül etmesi Muş'un idari sınırlarına son şeklini vermiştir. Erken Cumhuriyet döneminde Muş'un idari yapısındaki bu sık değişikliklerin esas nedeninin daha ziyade asayiş esas alan bir politikanın sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

Mekânın ulus-devletin inşa sürecinde kolektif hafızayı inşa ettiği ve yeniden ürettiği bilinen bir durumdur. Cumhuriyet'in kurucu kadroları da yeni bir kolektif hafıza inşa etmenin ancak yeni veya yeniden inşa edilmiş mekânlarla mümkün olabileceği gerçeğinden hareketle imar ve inşa faaliyetlerine ayrı bir önem vermiştir. Bu kaygının bir neticesi olarak Cumhuriyet ile birlikte tüm ülkede olduğu gibi Muş'ta da yeni rejimin ilkeleri doğrultusunda yeni imar ve inşa faaliyetleri başladı. Modern mimari esas alınarak

Muş'ta inşa edilen ilk yapılar hükümet konağı, belediye, jandarma kumandanlığı, halkevi, istasyon, stadyum, Atatürk İlkokulu ve Muş Ortaokulu gibi kamu kurumları olmuştur. Bu yapıların yanı sıra kentte inşa edilen Cumhuriyet Meydanı ve Atatürk Anıtı'nın da yeni rejimin ideolojik kaygısının erken Cumhuriyet dönemindeki birer tezahürü olarak kentin simgesi haline geldiğini belirtmek gerekir.

Hiç kuşkusuz, erken Cumhuriyet döneminde Muş'taki en mühim kurumlardan biri Muş Halkevi'dir. Malum olduğu üzere, tek partili dönemde Kemalist rejimin en mühim ideolojik aygıtlarından biri olan halkevlerinin esas gayesi milliyetçi ve seküler bireyler yetiştirerek Kemalist ideolojinin konsolide olmasını sağlamaktır. Pek tabii olarak Muş Halkevi'nin esas gayesi de bölgede Türkçeyi yaygınlaştırarak mezkûr iki parametreye sahip bireyler yetiştirmek ve bu yolla toplumsal dönüşümü gerçekleştirmektir. Bir başka ifadeyle, şehirde yirmi yıla yakın faaliyet gösteren Muş Halkevi, bünyesindeki şubelerle tertip ettiği sosyal, siyasal, sportif, kültürel ve ekonomik etkinliklerle halka Türkçeyi öğretirken Kemalist sisteme dâhil etmeyi gaye edindiği izahıta varededir. Ancak geleneksel yaşamın hüküm sürdüğü Muş'ta kırsal nüfusun yoğun olması, okullaşma ve okur-yazar oranının düşük olması ve en nihayetinde halkın otoriter laik rejime mesafeli olması halkevinin çalışmalarının istenilen düzeyde karşılık bulmasını engellemiştir. Doğal olarak bu durumun da, bir taraftan Türkçenin bölgede istenilen düzeyde yaygınlaşmamasını, diğer taraftan ise halkın seküler bir hayat tarzını benimsememesini beraberinde getirdiğini not etmek gerekir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

BCA, 490.01.1001.868.1.

BCA, 490.01/1006.882.1.

BCA, 490.01/1768.1172.1.

BCA, 490.01/1011.904.2.

BCA, 490.01/1005.880.3.

BCA, 490.01/1035.981.7.

BCA, 490.01/973.765.2.12.

BCA, 490.01/973.765.2.14.

BCA, 030.11.1/79.25.4.

BCA, 030.18.1.2/29.44.10.

BCA, 030.18.1.2/29.46.13.

BCA, 030.11.1/76.8.15.

BCA, 030.11.1/79.21.18.

Resmi Gazete, 26 Haziran 1926, Sayı: 404.

Resmi Gazete, 11 Haziran 1929, Sayı: 1213.

Resmi Gazete, 4 Ocak 1936, Sayı: 3197.

Resmi Gazete, 27 Kânunuevvel 1944, Sayı: 5890.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, cilt 25, Ankara, 1926.

CHF Halkevleri Talimatnamesi, Hâkimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1932.

CHP Halkevleri Öğreneği, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

CHP Halkevleri Çalışma Öğreneği, RecebUlusoğlu Basımevi, Ankara, 1938.

CHP 1939'da Halkevleri, Receb Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1939.

CHP Halkevleri Çalışma Talimatnamesi, Zerbamat Matbaası, Ankara, 1940.

CHP 1945 Yılında Halkevleri ve Halkodaları, Ankara, 1946.

CHP XVI. Yıldönümünde Halkevleri ve Halkodaları, Ulus Basımevi, Ankara, 1948.

Cumhuriyet Halk Partisi Halkevleri 1940, Ulusal Matbaa, Ankara, 1940.

Halkevlerinin 1935 Senesi Faaliyet Raporları Hülasesi, Ulus Basımevi, Ankara, 1936.

Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı, Ankara, 1935.

Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1939.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, *Matbuat Umum Müdürlüğü 1928-1929*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1929.

Kitap, Tez ve Makaleler

Çağlayan, Ercan. (Haziran 2015), "Cumhuriyet Döneminde Muş, Bitlis ve Van'a Yapılan İskân Çalışmaları [1923-1938]", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl: 8, Sayı: XXII, ss. 269-293.

Çağlayan, Ercan. (Summer 2015), "Halkevlerinin Vilayet-ı Şarkiyye'deki Faaliyetleri (1932-1951)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/9, p. 105-126.

Tak, Ahmet. (2007), *Ankara, 1923-1950: The Socio-Spatial Manifestation of Republican Will*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences, Ankara.

Öztürk, Saygı. (2008), *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, 5. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.

EKLER

Ek 1. Kulp'a Bağlı Bazı Köylerin Muş'a Bağlanması

T.C. Dahiliye Vekâleti
U. M.
S. M.
Sayı

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

RESİCUMHUR
21 Temmuz 1933

BAŞVEKİL DAHİLİYE VEKİLİ

Hulâsa :
No 9779

Kararname

Madde-1-Diyarbakir Vilâyetinin Kulp kazasına bağlı Laçikan, Gelgo-
man, Malaali, Haydo, Velikân, Geçik, köyleri Muş Vilâyeti mer-
kez kazasına merbut Geligözen nahiyesine ve yine bu ka-
zaya bağlı Garan, Hamzo köyleri de Muş Vilâyeti merkez
kazasına bağlanmıştır.

Madde-2- Muş Vilâyetine merbut Nederan köyü bu Vilâyetten ayrılarak
Diyarbakir Vilâyetinin Kulp kazasına bağlanmıştır.

Madde-3- Bu kararnamenin icrasına Dahiliye Vekili memurdur.

21 Temmuz 1933

REİSİCUMHUR

BAŞVEKİL DAHİLİYE VEKİLİ

[Handwritten signatures]

030 11 1 79 25 4

Gövaben yazılacak Evrak: Cevap olduğu muharreratin tarih numarası ile hangi daire ve şube ifadesiyle yazıldığına dair derc olunur.

Fon No: 30 11 1 0 - Kutu No: 79 - Dosya No: 25 - Sıra No: 4

Ek 2. Muş Halkevi'nden Bir Görünüm

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 1768 - Dosya No: 1172 - Sıra No:

dünya

EK 3. Muş Halkevi Binasının Tamiri Hakkında CHP Genel Sekreterliği İle Yapılan Yazışmalardan Bir Örnek

C.H.P.
MUŞ VİLAİYETİ
İDARE HEYETİ REİSLİĞİ
Sayı I - 384

24/Temmuz/1948
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C.H.P.Genel Sekreterliği yüksek katına
Ankara

C. H. P. GENEL SEKRETERLİĞİ	
T. -3. 8. 1948	EKI
No. 85369	

Halkevi Başkanlığından alınan 24/7/1948 gün ve 67 sayılı yazı ekli olarak sunulmuştur.

Hakikaten Halkevi binasının bugünkü durumu pek kötüdür. Esasen ihtiyaçlarımıza cevap vermeyecek kadar küçük çapta olan bu binanın gerektiği şekilde onarılması yapılmadığı takdirde tamamen harabiyete yüz tutacağı ve büsbütün atıl ve müşkül bir vaziyette kalacağı Muşa teşrif buyuran bölgemiz Müfettişi tarafından da müşahade ve takdir edilmiş ve Bayındırlık müdürlüğüne bu onarma için - 5996 liralık bir keşif kâğıdı düzenlettirilmiştir.

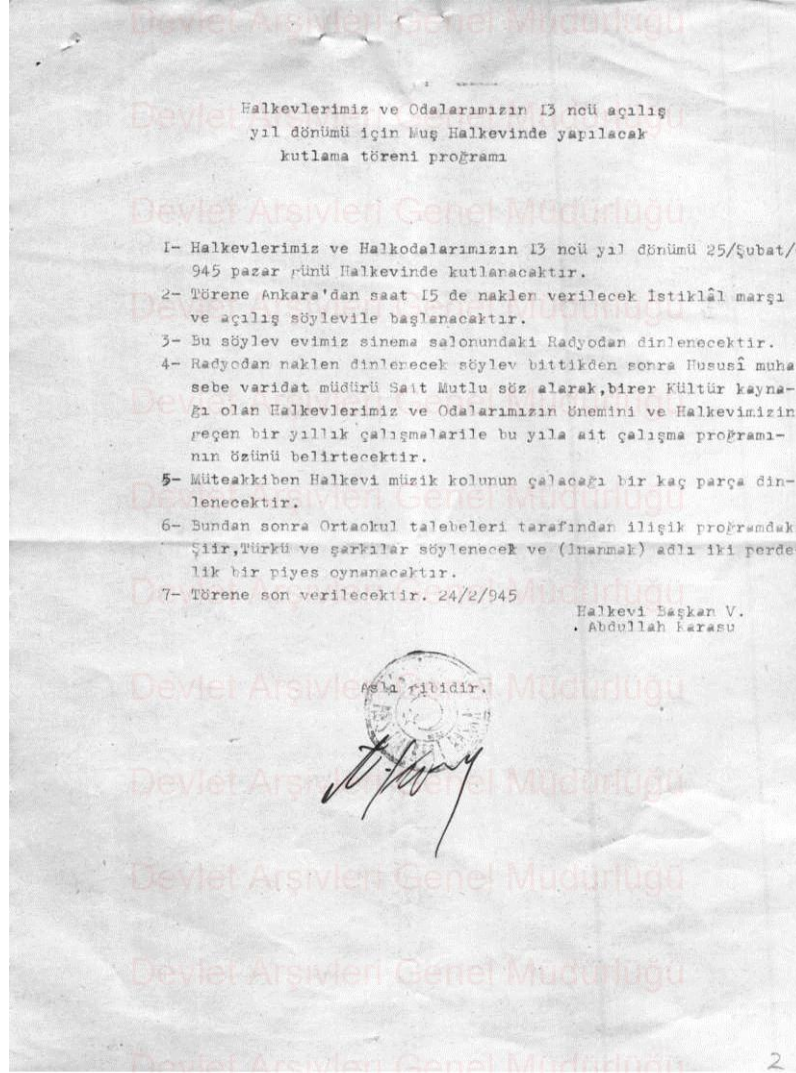
Onarma işinin pek kısa olan inşaat mevsimi içinde bitirebilmek mecburiyeti karşısında bulunduğumuzdan gerekli ödeneğinin tezelden gönderilmesine yüksek müsaade ve buyuruklarına saygı ile arz ederim.

C.H.P.İL İdare Kurulu Başkanı
Hamdi Dayı
H. Dayı

3.8.958
emb. oranı III
4.8.948

9048 10

**Ek 4. Halkevlerinin Kuruluşunun 13. Yıldönümü Münasebetiyle Muş Halkevinde
Düzenlenecek Kutlama Programı (1945)**

Fon No: 490 1 0 0 - Kutu No: 1011 - Dosya No: 904 - Sıra No: 2

Ek 5. Muş Halkevi Üye Listesi (1936)

M U Ş : halkevi . 23 şubat 1936 pazar günü şubeler kayıtlı olan üye adedile komite üyelerini gösterir cetveldir .

Şubelerin adı	Komite başkan ve üyelerinin iş ve adları .	Şubelere kayıtlı olan üye adedi .							D U Ş Ü N C E L E R
		Memur	Avkat	Şenâf	Sporcu	Menecer	Sair me- blek erbaba	Yok	
Kitapsaray ve yayın	Üye : müdür direktörü mîsmî Süylemez . Üye : saytar müdürü malûsî rüser . Üye : eski umumî meclis üyesi kavîlât üngör .	18	0	2	0	8	0	28	
Sosyal yardım	Üye : rüccardan Abdulberî Bede . Üye : Sanhat Memuru Mesul çelikel . Üye : Sanhat kâtibî Necî özkan . Üye : rüccardan say Vahıup . Üye : Belediye üyesi Abulbaki çağlayan .	20	1	36	0	112	0	169	
Gösterit .	Üye : ilk omul ispektörü Siret istemi Üye : Harla ren memuru ismail . Üye : Maliyeden Varidat kâtibî Revrik çağlayan .	27	0	0	8	0	0	35	
Kıyâzlık	Üye : Literatür kıyâz Celal üngör . Üye : rüccardan Sidki azîzî . Üye : Belediye üyesi Leâip hangül . Üye : umumî meclis üyesi Nurullah bingöl . Üye : eski meclis kâtibî Halil nokurt .	28	2	13	0	20	0	63	
Küze ve sergi	Üye : Dâimî smesüm üyesi ve halkevi başkanı Kamil lotan . Üye : rüccardan Zeki cene . Üye : Miftû Hasan öpüt . Üye : dava vekili Musa şekip Üye : rüccardan Rethullah .	12	2	20	0	250	20	374	
Y E K Ö N		105	5	71	8	380	20	669	

Aslının aynıdır . 1/4/936

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü